

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CIVIL LAW/ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

<https://doi.org/10.59546/18290744-2026.1-3-73>

ԱՆՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
Երևանի «Հայբուսակ» համալսարանի իրավագիտության և
միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի դասախոս,
ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի դատավորի օգնական*

ANNA HAKOBYAN

*Candidate of legal sciences, Lecturer at the Institute of Law and
International Relations of Yerevan «Haybusak» University,
Assistant to Judge in the Civil Court of Appeal of the RA*

АННА АКОБЯН

*Кандидат юридических наук, преподаватель Института права и
международных отношений Ереванского университета «Айбусак»,
помощник судьи в Гражданском апелляционном суде РА
<https://orcid.org/0009-0000-1760-8213>*

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՆՈՒՄՆԵՐԻ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ՌԻՍԿԵՐԻ
ԶՍՊՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ**

**THE MECHANISMS FOR RESTRAINING RISKS IN THE PUBLIC
PROCUREMENT PROCESS**

**МЕХАНИЗМЫ СДЕРЖИВАНИЯ РИСКОВ В ПРОЦЕССЕ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК**

Ներածություն

Տնտեսության ժամանակակից զարգացման պայմաններում իրենց արդիականությամբ աչքի են ընկնում պետական կարիքների համար գնումները: Դրանց միջոցով բավարարվում են պետության կարիքները. անհրաժեշտորեն ձեռք են բերվում ապրանքներ, աշխատանքներ կամ ծառայություններ: Այդ ամենը կատարվում է պետական բյուջեի միջոցների հաշվին, ինչը ենթադրում է որոշակի ռիսկեր, այնքանով, որքանով նշված ամբողջ գործընթացն իրականացվում է պետական պաշտոններ զբաղեցնող անձանց կողմից, ովքեր չունեն անձնական շահագրգռվածություն պետական կարիքների բավարարման հարցում:

Միայն 2019 թվականի ընթացքում ողջ աշխարհում պետական գնումների միջինացված

ծախսը կազմել է 11 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար, ինչը համաշխարհային համախառն ներքին արդյունքի 12 տոկոսն է: Զարգացած երկրներում այդ ցուցանիշն էլ ավելի բարձր է: Պետական գնումներն այն հիմնական գործիքակազմն են, որոնց գործարկմամբ պետական միջոցները փոխանցվում են մասնավոր կողմին և այդպիսով խոցելի դառնում հնարավոր չարաշահումների պատճառով: Մասնավոր կողմը (կատարողը) ունի պետական պաշտոնյաներին շահագրգռելու լուրջ դրդապատճառներ, օրինակ՝ ստացվելիք վճարները մեծացնելու, մրցակիցներին գործընթացից դուրս մղելու կամ ցածր որակով կատարվածն ընդունելու համար¹: Դա պայմանավորված է մասնավոր կողմի տնտեսական կայունությունն ապահովելու և տնտեսական շրջանառությունն ավելացնելու բնական հակվածությամբ: Ընդ որում, նման վարքագիծը բնորոշ է այն մասնակիցներին, որոնք վստահ չեն սեփական հնարավորություններին և ուժերին:

Պետական գնումների գործընթացը տուժում է մրցույթների կեղծումից, կատարվող գերաժախսերից, քաղաքական կապեր ունեցող մասնակիցների նկատմամբ հնարավոր նախապատվությունից, թափանցիկության պակասից, քաղաքական գործիչների և գնումներին մասնակցող ընկերությունների միջև գաղտնի համաձայնություններից և պարզապես վատ ընտրություններից²:

Հայաստանի Հանրապետությունում ՀՀ ֆինանսների նախարարության՝ որպես լիազորված մարմնի գնումների համակարգի պաշտոնական կայքէջում հրապարակված տարեկան հաշվետվությունների տվյալների համաձայն՝ 2019 թվականի ընթացքում կազմակերպվել են թվով 167518 ընթացակարգեր (հաշվետվության մեջ չի ներառվել պետական գաղտնիք պարունակող գնումների մասին տեղեկատվությունը), և կայացած ընթացակարգերի արդյունքում կնքված պայմանագրերի գները կազմել են ընդհանուր 343.598,7 մլն ՀՀ դրամ: Ըստ պաշտոնական հաշվետվության՝ 2022 թվականի ընթացքում կազմակերպվել են թվով 124019 գնման ընթացակարգեր (առանց պետական գաղտնիք պարունակող գնումների մասին տեղեկատվության), և կնքված պայմանագրերի ընդհանուր արժեքը կազմել է 390.592,7 մլն ՀՀ դրամ: Հաջորդ տարի գնային արժեքի թիվն ավելի է մեծացել. 2023 թվականի ընթացքում կազմակերպվել են թվով 125539 ընթացակարգեր (հաշվետվությունը չի պարունակել պետական գաղտնիք պարունակող գնումների մասին տեղեկատվությունը), և կայացած ընթացակարգերի արդյունքում կնքված պայմանագրերի ընդհանուր արժեքը կազմել է 439.060,4 մլն ՀՀ դրամ (այսինքն՝ 439.060.400.000 ՀՀ դրամ)³: 01.01.2024 թվականի դրությամբ գործող փոխարժեքով կատարված հաշվարկով 439.060,4 մլն ՀՀ դրամը համարժեք է եղել 1.084.662.170,5 ԱՄՆ դոլարի⁴: Այսինքն՝ 2023 թվականի ժամանակահատվածի համար պետությունը նշված չափով ներդրում է կատարել պետական գնումներով, և այդ թիվը չի ներառել գաղտնի գործերով գնումների արժեքները, որոնք գործնականում բավականին մեծ ծավալ են կազմում, ինչը նշանակում է, որ այդ թիվն իրականում զգալիորեն ավելի մեծ է: 08.12.2022 թվականին

¹ Մանրամասն տե՛ս. Erica Bosio, Simeon Djankov, Edward Glaeser, and Andrei Shleifer, Public Procurement in Law and Practice, American Economic Review journal, 2022, 112(4): 1091–1117 <https://doi.org/10.1257/aer.20200738>

² Կրկին տե՛ս. Erica Bosio, Simeon Djankov, Edward Glaeser, and Andrei Shleifer, Public Procurement in Law and Practice, American Economic Review journal, 2022, 112(4): 1091–1117 <https://doi.org/10.1257/aer.20200738>

³ Առավել մանրամասն տե՛ս հետևյալ հղմամբ. <https://gnumner.minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/>

⁴ ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայքէջում առկա տեղեկությունների համաձայն՝ 01.01.2024 թվականի դրությամբ 1 ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը կազմել է 404,79 ՀՀ դրամ, $439.060.400.000 : 404,79 = 1.084.662.170,5$ ԱՄՆ դոլար:

ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության 2023 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածով 2023 թվականի ՀՀ պետական բյուջեն ծախսերի գծով հաստատվել է 2.590.973.151.100 ՀՀ դրամի չափով, իսկ եկամուտների գծով՝ 2.302.025.614.400 ՀՀ դրամի չափով: Շարադրվածից հետևում է, որ 2023 թվականի համար պետության կողմից հաստատված ծախսերի շուրջ 17 տոկոսը կազմել է պետության կողմից փաստացի կատարված գնումների արժեքը, չհաշված գաղտնի գործերով ծախսերը: Այսինքն՝ պետությունն առնվազն այդչափ մասնակցություն է ապահովել տնտեսությունում ապրանքաշրջանառությանը, ինչով ընդգծվում է գնումների ոլորտի ակնհայտ արդիականությունը:

Պետությունն իր օրենսդրությամբ կարգավորել է⁵ պետական գնումների հետ կապված հարաբերությունները⁶, որպես սկզբունք ամրագրելով միասնական կանոններով մրցակցային, թափանցիկ, համաչափ, հրապարակային և ոչ խտրական հիմունքներով գնման գործընթացի կազմակերպումը: Ընդ որում, նշված սկզբունքների կիրառմամբ ապահովվում է գնումների օրենսդրությամբ առաջադրված հիմնական նպատակին հասնելու հնարավորությունը, մասնավորապես՝ հանրային միջոցների հաշվին պետական կարիքը լավագույն գնային առաջարկով բավարարելը: Սակայն, նման գերնպատակներից իրականում կարող են շեղումներ լինել և անհարկի վատնվել բյուջետային միջոցները: Այստեղ է, որ խնդիր է առաջանում մանրամասն կանոնակարգել պետական գնման ոլորտը, որպեսզի հնարավորինս սահմանափակվեն պաշտոնյաների հայեցողական լիազորությունները և բացառվեն մասնակիցների հակաիրավական գործողությունները, ինչի արդյունքում պետական կարիքների համար գնման գործընթացներով ապահովվի համապատասխան որակով գնման առարկայի համար ներկայացված մրցակցային նվազագույն գնային առաջարկն ընտրելու սկզբունքը, որպես օրենսդրական վերջնանպատակ:

Հիմնական հետազոտություն

«Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսվել է, որ գնումների հետ կապված հարաբերությունները վարչական չեն և կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրությամբ: Չնայած նշվածին, գնումների հետ կապված հարաբերություններում գնում կատարող կողմը՝ պատվիրատուն, օժտված է որոշակի պատվիրակված լիազորություններով, ինչը բնորոշ է քաղաքացիական հարաբերություններին: Օրինակ, գնումների օրենսդրությամբ սահմանված հիմքերի առկայության դեպքում հայտի, պայմանագրի, որակավորման ապահովման միջոցները գանձվում են մասնակցից, իսկ եթե այդպիսիք մասնակիցների կողմից կամովին չեն վճարվել, ապա պատվիրատուն

⁵ Պետական գնումների կարգավորման հիմքում ընկած քաղաքականության, նման գործերով դատական վեճերի առանձնահատկությունների և պետական գնումների տարբեր ոլորտներին դատարանի մոտեցման վերաբերյալ առավել մանրամասն տես. Christopher Bovis, *The Law of EU Public Procurement*, second edition, Oxford University Press, 2015, 928 pages:

Բացի այդ, նորարարության տեսանկյունից պետական գնումների գործիքակազմերի վերաբերյալ առավել մանրամասն տես հետևյալ գիտական հոդվածը. Mehmet A. Demircioglu, Roberto Vivona, *Positioning public procurement as a procedural tool for innovation: an empirical study*, Oxford Academic, Oxford University Press, Policy and Society, Volume 40, Issue 3, September 2021, pages 379–396:

⁶ Ներպետական օրենսդրությունում պետական գնումների հետ կապված հարաբերություններն իրենց հիմնական կարգավորումն են ստացել «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի, «Գնումների գործընթացի կազմակերպման կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 2011 թվականի փետրվարի 10-ի N 168-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 04.05.2017 թվականի N 526-Ն որոշման իրավական դրույթների ներքո:

րատուն, «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կանոններով, կայացնում է պատճառաբանված որոշում, որը հիմք ընդունելով լիազորված մարմինը մասնակցին ներառում է գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող մասնակիցների ցուցակում, ինչպես նաև պահանջներ է ներկայացնում բանկային երաշխիքի մասով (եթե գործով կան բանկային երաշխիքներ): Այսինքն՝ գնումներով պետական կողմն իր գործառույթների իրականացման ընթացքում օժտված է գնման գործընթացի մասնակիցների նկատմամբ որոշակի պատասխանատվության միջոցներ (սանկցիաներ) կիրառելու լիազորությամբ: Ընդ որում, ապահովման գումարի բացակայության պատճառով դրա գանձման անհնարինության պարագայում մասնակիցը գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող անձանց ցուցակում (սև ցուցակ) ներառվում է երկու տարի տևողությամբ, և այդ արգելքը տարածվում է ոչ միայն տվյալ գնման գործընթացի, այլ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով պետության կողմից կազմակերպվող ցանկացած գնման գործընթացի նկատմամբ: Ստացվում է, որ որևէ պետական կամ համայնքային հիմնարկ, որպիսին կարող է լինել, օրինակ, դպրոցը, մանկապարտեզը և այլն, իրավասու է տնտեսվարող սուբյեկտի նկատմամբ կիրառել պատասխանատվության այնպիսի միջոց, որի արդյունքում ոչ միայն տնտեսվարող սուբյեկտը, այլ նաև նրա հետ փոխկապակցված բոլոր անձինք զրկվեն մասնակցի կողմից ցուցակում ընդգրկված լինելու ողջ ժամանակահատվածում պետական գնման գործընթացին մասնակցելու իրավունքից:

Այն հանգամանքը, որ պետական գնումների հարաբերությունները քաղաքացիական բնույթ ունեն, կասկածի տակ չի դրվում, դա միանշանակ է: Հարցը պետք է դիտարկել այն տեսանկյունից, թե որքանով են համաչափ այս պրոցեսում պետական կողմին տրված լիազորությունները:

Պետական կողմն իրավասու է գնման գործընթացում օրենքով նախատեսված հիմքերի առկայության պարագայում ներազդել մյուս կողմի վրա, մասնավորապես՝ հարկադրական եղանակով մասնակցին ներառել գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող անձանց ցուցակում: Այսինքն՝ այսպես կոչված «սև ցուցակում» ընդգրկվելը, որպես պատասխանատվության միջոց, երկու տարի ժամկետով բացառում է բոլոր պետական գնումներին մասնակցելու կողմի իրավունքը: Ընդ որում, մասնակցության նշված արգելքը տարածվում է նաև բոլոր այն անձանց նկատմամբ, ովքեր «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի և դրա հիման վրա ընդունված իրավական այլ ակտերի իմաստով համարվում են տվյալ մասնակցի հետ փոխկապակցված: Նշվածից հետևում է, որ «պատասխանատվությունը» ըստ էության դուրս է գալիս կոնկրետ գնման գործընթացում պետական կողմ-մասնակցող կողմ փոխհարաբերությունների սահմաններից և տարածվում ավելի լայն շրջանակի անձանց նկատմամբ, որոնք որևէ պարտավորություն չեն ստանձնել տվյալ գնման գործընթացում և դրան մասնակցություն չեն ունեցել: Հաշվի առնելով քաղաքացիական հարաբերություններում գույքային պատասխանատվության ինքնուրույնությունը, պետական գնումներով մասնակիցների ձեռնարկատեր հանդիսանալու և ըստ այդմ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելու փաստը, նման պատասխանատվության միջոցի կիրառումը համաչափության տեսանկյունից խնդրահարույց է, քանի որ թեև մասնակցի և փոխկապակցված անձանց միջև առկա է որոշակի կապ, այդ կապն իրավական առումով չպետք է նման լրջագույն իրավական հետևանքների բերի: Դա կարող է ընդհուպ փոխկապակցված անձի գործունեությունը կաթվածահար անել, եթե դրա բնույթը կապված լինի այնպիսի բիզնես ոլորտի հետ, որի շահառուն առավելապես պետությունն է, ինչպիսին է, օրինակ, ճանապարհաշինարարությունը: Ամեն դեպքում,

նման պատասխանատվությունը լուրջ ռիսկեր է պարունակում մասնավոր կազմակերպության սնանկության հասցնելու, ազատ (կամ կատարյալ) մրցակցության սահմանափակման տեսանկյունից և ոչ միայն: «Սև ցուցակում» մասնակցին ընդգրկելու փաստը կարող է ընկալվել քրեական իրավունքում հայտնի «կանխարգելիչ» ներգործության համատեքստում, փոխկապակցված անձանց ցուցադրելով այն անբարենպաստ վիճակը, որին նրանք կարող են հասնել, եթե գործեն գնումների օրենսդրության իմաստով ոչ պատշաճ: Այս տեսանկյունից այդպիսի պատասխանատվությունը չի կարող համաչափ համարվել, ուստի կարող է վերացվել կամ առնվազն մեղմացվել, օրինակ՝ փոխկապակցված անձանց մասով սահմանել «սև ցուցակում» գտնվելու ավելի կարճ ժամկետ՝ մասնակցի հետ համեմատությամբ:

Ավելին, անբարենպաստ վիճակից վերականգնվելու և տնտեսական մրցակցության մեջ մնալու նկատառումներից ելնելով «սև ցուցակում» ընդգրկված մասնակցի կամ նրա հետ փոխկապակցված անձի օգտին կարող է նպատակահարմար լինել գնումների օրենսդրությամբ այնպիսի կարգավորման ներդրումը, ըստ որի՝ որոշակի ժամանակահատվածում, օրինակ՝ մեկ տարի «սև ցուցակում» գտնվելու փաստն իրավունք տա վերջիններիս ֆիքսված չափի տուգանք վճարելով դուրս գալ նշված ցուցակից՝ մինչև երկամյա ժամկետի լրանալը: Շարադրվածի հիմքում դրված է այն միտքը, որ պետական գնումների հիմնանպատակը մասնակիցներին պատժելը չէ, այլ պետական կարիքի բավարարում ստանալն է:

Պետական գնումները հանրային միջոցների հաշվին կատարելը հանգեցրել է նրան, որ այդ հարաբերությունները սկսել են դիտարկվել որպես բյուջետային իրավունքի ինստիտուտ, և գնումների իրավակարգավորումներն առաջ են քաշել բյուջետային միջոցներն արդյունավետ և նպատակային ծախսելու հիմնահարցերը⁷: Պետության կարիքները բյուջեի միջոցների հաշվին պետք է բավարարվեն նվազագույն գնով:

Առաջին հայացքից պետական կարիքների համար կնքվող պայմանագրերն առանձնապես խոշոր մասաների ռիսկեր, որպես այդպիսին, չեն պարունակում: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ պարտավորությունների չկատարման դեպքում կարող են առաջանալ բարդ հանգուցալուծվող իրավիճակներ, ինչպես պետության, այնպես էլ մասնավոր կողմի համար: Օրինակ, պետության համար դրանք կարող են լինել վերստին գնման գործընթաց հայտարարելը, նոր հաղթող մասնակից ընտրելը, նրա հետ պայմանագիր կնքելը (այսինքն՝ այս տեսանկյունից ռեսուրսներ ու ժամանակ վատնելը) և այլն, իսկ մասնակցի համար դրանք կարող են լինել գործունեության սահմանափակումը, ֆինանսական միջոցների կորուստը (տույժերի, ապահովման գումարների վճարում և այլն), գնման գործընթացի հետ կապված գործողությունների (անգործության) կամ որոշումների բողոքարկումը և այլն: Ուստի դեռևս պայմանագրի կնքման փուլից սկսած, երբ կողմերի միջև ձևավորվում են գնման պայմանագրային հարաբերություններ, պահանջատիրոջը հետաքրքրող առաջնային կարևորության հարցը, որպես կանոն, այն է, թե արդյո՞ք պարտապանը կկատարի իր ստանձնած պարտավորությունները: Այստեղ առանցքային դեր են ստանձնում ապահովման միջոցները:

Ապահովման միջոցները⁸ մեզ հայտնի են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքից, սակայն պետական գնումների ոլորտը որդեգրել է տարբերվող՝ իրեն ներհատուկ ապահովման միջոցներ,

⁷ Տե՛ս. *Маркелов Кирилл Борисович*, Государственные и муниципальные закупки как институт бюджетного права, диссертация, М. 2012:

⁸ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 368-րդ հոդվածը որպես պարտավորության կատարման ապահովման եղանակներ է սահմանում գրավը, տուժանքը, պարտապանի գույքի պահումը, երաշխավորությունը, երաշխիքը, նախավճարը և օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված այլ եղանակները:

ինչն արդարացված է՝ հաշվի առնելով գնումների գործընթացի առանձնահատկությունները: Գնումների ոլորտում, ընդհանուր առմամբ, կիրառելի են ապահովման չորս միջոցներ, դրանք են՝ հայտի, որակավորման, կանխավճարի և պայմանագրի կատարման ապահովումները⁹: Պետական գնումներով կիրառվող ապահովման միջոցներն ըստ էության ունեն միևնույն գործառնական նշանակությունը, ինչ քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցները: Դրանք ուղղված են ապահովելու ստանձնած պարտավորությունների պատշաճ կատարումը և բացառելու գնման գործընթացի խաթարումը¹⁰: Պայմանագրի ապահովումը տրամադրվում է պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունների պատշաճ կատարումն ապահովելու համար, իսկ որակավորման ապահովումը՝ հրավերով սահմանված որակավորման չափանիշներին համապատասխանությունն ապահովելու համար:

Եթե թույլ է տրվում պայմանագրի խախտում, ապա պատվիրատուն խախտման հիմքով միակողմանի լուծում է պայմանագիրը¹¹ և պահում պայմանագրի կատարման և որակավորման ապահովումները¹²: Այսինքն՝ ապահովումները վճարվում են: Պահանջի բավարարում ստանալու համար պատվիրատուի կողմից ձեռնարկվող հաջորդ քայլը նույն գնման առարկան այլ անձից ձեռք բերելն է, ինչը կարող է տեղի ունենալ ավելի բարձր գնի վճարմամբ:

Գործնականում պատվիրատուն, որն արդեն իսկ նախորդ գնման գործընթացի շրջանակներում մասնակցից ստացել է ապահովման միջոցները, վերջինից պահանջում է նաև իրեն վճարել կրած վնասը՝ ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 539-րդ հոդվածի 1-ին մասով¹³: Այդ իրավադրույթն իրավական հնարավորություն է տրամադրում գնորդին պայմա-

⁹ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածը սահմանել է օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները, որոնցից են նաև հետևյալ ապահովման միջոցները.

- հայտի ապահովում՝ սույն օրենքով նախատեսված դեպքերում մասնակցի կողմից հայտով ստանձնած պարտավորությունների կատարումն ապահովող միջոց,
- պայմանագրի ապահովում՝ սույն օրենքով նախատեսված դեպքերում ընտրված մասնակցի կողմից պայմանագրով ստանձնվող պարտավորությունների կատարումն ապահովող միջոց,
- որակավորման ապահովում՝ սույն օրենքով նախատեսված դեպքերում հրավերով սահմանվող որակավորման չափանիշներին փոխարինող ապահովման միջոց:

Թեև օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունների շարքում տրված չէ «կանխավճարի ապահովում» եզրույթի բնորոշումը, սակայն օրենքի 35-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանել է կանխավճարի ապահովման մասին իրավադրույթ, որից հետևում է, որ գնումների գործընթացում կիրառվում է նաև կանխավճարի ապահովման միջոցը, այն դեպքերում, երբ պատվիրատուի կողմից պայմանագրով նախատեսվել է կանխավճար հատկացնելու պայման:

¹⁰ Գնումների ապահովումների հասկացության շուրջ տես հետևյալ մեջբերումը. «КОМИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ ПО ПРАВУ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ, Типовой закон ЮНСИТРАЛ о публичных закупках, Нью-Йорк, 2014, ГЛАВА I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ, Статья 17. Тендерное обеспечение: означает обеспечение, предоставление которого закупающая организация требует от поставщиков или подрядчиков и которое предоставляется закупающей организации в целях обеспечения исполнения любого обязательства, упомянутого в пункте 1 f) статьи 17 настоящего Закона, включая такие формы обеспечения, как банковские гарантии, поручительства, резервные аккредитивы, чеки, по которым первичное обязательство несет какой-либо банк, депозиты в наличных средствах, простые и переводные векселя. Во избежание сомнений, данный термин исключает любое обеспечение исполнения договора»:

Այսինքն՝ խոսքը պարտավորության կատարման պահովման մասին է:

¹¹ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 538-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվել է, որ մատակարարման պայմանագիրը միակողմանի փոփոխել կամ այն կատարելուց միակողմանի հրաժարվել (լրիվ կամ մասնակի) թույլատրվում է, եթե պայմանագրի մյուս կողմն էականորեն խախտել է պայմանագիրը (466 հոդվածի 2-րդ կետ):

¹² Կանխավճարի ապահովմանն այստեղ անդրադարձ չի արվում, քանի որ այն տրամադրվում է, եթե դրա մասին առանձին պայման է նախատեսվում պայմանագրով:

¹³ Նշված հոդվածի համաձայն՝ եթե գնորդը վաճառողի կողմից պարտավորությունը խախտելու հետևանքով

նագիրը լուծելուց հետո ողջամիտ ժամկետում այլ անձից ավելի բարձր, սակայն ողջամիտ գնով գնել ապրանքը՝ իր պահանջները բավարարելու համար, միաժամանակ իրավունք սահմանելով ավել վճարված գումարը պահանջել խախտում թույլ տված մատակարար-վաճառողից, որպես վնասի հատուցում: Ստացվում է, որ պատվիրատուն մասնակցի հաշվին գերշահույթ է ունենում. մի կողմից պատվիրատուն արդեն իսկ մասնակցից ստացել է ապահովման միջոցները՝ դրանցով ծածկելով իր հնարավոր վնասները, մյուս կողմից փաստացի պահանջում է իրական վնասի հատուցում: Մինչդեռ, պատվիրատուին առաջնահերթ հետաքրքրող հարցը պետական կարիքի բավարարումն է, այսինքն՝ պայմանագրի կատարումը, և այս պայմաններում ապահովումը կարող է նշանակել խախտման հետևանքները վերացնելուն ուղղված միջոց: Ապահովման միջոցը չի կարող վերածվել տուգանքի¹⁴ և որպես այդպիսին գանձվել մասնակցից, թեև գնումների մասին օրենսդրության իրավանորմերի կիրառմամբ փաստացի այդպիսի արդյունք է երևան եկել: Սակայն, դա ըստ էության անօրինական է և չի բխում գնումների ոլորտի որդեգրած սկզբունքներից: Եթե պայմանագիրն այլընտրանքային կարգով, թեկուզև այլ ճանապարհով, կատարվել է, և պատվիրատուն իր համար ցանկալի գնման առարկան ձեռք է բերել՝ որոշակի չափով ավել գումար վճարելու միջոցով, ապա ավել վճարված գումարը պատվիրատուն իրավունք ունի պահանջել պարտավորությունը խախտած պարտապանից, որպես վնաս¹⁵: Սակայն, հաշվի առնելով, որ պարտապան մասնակիցն արդեն իսկ ապահովման միջոցներ է տրամադրել, այդ վնասը, ինչպես նաև կետանցի համար հաշվարկվող տուժանքը, պետք է ծածկվեն հենց ապահովման միջոցների հաշվին (բացառությամբ եթե տուժանքի և վնասի ընդհանուր չափը գերազանցի ապահովման միջոցների ընդհանուր չափը), և ապահովման միջոցների մնացած մասը պետք է վերադարձվի մասնակցին: Պայմանագրի կատարման և որակավորման ապահովումները, որպես միջինացված չափ, կոչված են ծածկելու հենց այլ անձից գնման առարկան ձեռք բերելու տարբերության գումարը և կետանցի համար հաշվարկված տույժերը: Ապահովման միջոցներն այդ նպատակային նշանակությամբ են թողնվում պատվիրատուի մոտ, այլ ոչ թե դրանք աննպատակ և հանիրավի (որպես հարստացման միջոց) գանձելու և դրանից հետո պատճառված վնասների և հաշվարկվող տույժերի վճարման առանձին պահանջ ներկայացնելու համար: Նման պատասխանատվության կիրառումը մասնակցի նկատմամբ որևէ պարագայում չի կարող համաչափ դիտարկվել: Ուստի շարադրվածի առումով կարող է նպատակահարմար լինել գնումների օրենսդրությամբ այնպիսի իրավակարգավորման ներմուծումը, որով մասնակցի կողմից վճարված ապահովման միջոցներով ծածկվեն պատվիրատուի կրած վնասները և հաշվարկվող տույժերը, ինչից հետո մնացած միջոցները վերադարձվեն դրանք ներկայացնողին:

պայմանագրի լուծումից հետո ողջամիտ ժամկետում այլ անձից ավելի բարձր, սակայն ողջամիտ գնով գնել է ապրանք՝ պայմանագրով նախատեսվածի փոխարեն, ապա նա կարող է վաճառողին վնասների հատուցման պահանջ ներկայացնել՝ պայմանագրով սահմանված և դրա փոխարեն կնքված գործարքի գների միջև տարբերության չափով:

¹⁴ Մատակարարման կանոններով տուժանք վճարելու պայմանը նախատեսված է ապրանքները ժամկետանց մատակարարելու համար, իսկ ապրանքը չմատակարարելու համար սահմանված է ապրանքները ձեռք բերելու այլընտրանքային լուծում՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 539-րդ հոդվածի 1-ին մասով վնասի հատուցման պահանջի տեսքով:

¹⁵ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 409-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտավորությունը խախտած պարտապանը պարտավոր է հատուցել պարտատիրոջը պատճառած վնասները:

Նույն օրենսգրքի 469-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ եթե պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման համար հիմք է ծառայել կողմերից մեկի թույլ տված պայմանագրի էական խախտումը, մյուս կողմն իրավունք ունի պահանջել հատուցելու պայմանագրի փոփոխմամբ կամ լուծմամբ պատճառված վնասները:

Նման առաջարկի օգտին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ հաճախ հենց պատվիրատուն հետամուտ չի լինում պայմանագրի վերջնական կատարմանը և նախընտրում է պայմանագիրը միակողմանի լուծելու տարբերակը: Ստեղծվում է հակասական մի իրավիճակ, որտեղ պարտատերն ստացել է ապահովումը, սակայն հրաժարվել է պայմանագրի կատարում պահանջելու իրավունքից՝ պայմանագիրը լուծելու գործողության ուժով: Պայմանագրի լուծմամբ պայմանագրային պարտավորությունները դադարում են, հետևաբար եթե պարտատեր պատվիրատուն ընտրված մասնակցից վերցրել է ապահովումները, սակայն չի պահանջել պարտավորության կատարում, ապա ապահովման միջոցների վճարումը դառնում է անտրամաբանական և իմաստագուրկ:

Ընդ որում, ապահովված պայմանագիրը լուծելն ամենաարդյունավետ միջոցը չէ, քանի որ դրանով չի սպառվում ամենակարևոր խնդիրը, որի համար հայտարարվել է պետական գնումը: Խոսքը պետական կարիքի բավարարման մասին է: Թեև օրենսդրորեն նախատեսված է պայմանագիրը լուծելու իրավական հնարավորություն, սակայն դա մեծ հաշվով չի կարող ձեռնադրել լինել նաև պատվիրատուին: Բանն այն է, որ տնտեսվարող սուբյեկտները երկրի տնտեսության բաղկացուցիչ մասն են կազմում՝ հարկեր վճարելով, աշխատատեղեր ապահովելով և այլն, ինչը շահավետ է նաև պետությանը, ուստի այդ տեսակետից պետության շահը պետք չէ լիովին տարանջատված դիտարկել մասնավոր կողմի շահից: Ըստ այդմ էլ՝ պայմանագիրը միանգամից լուծելը պետության կողմից հեռատես քայլ չէ, տնտեսության զարգացման առումով: Հետևաբար, եթե գնման պայմանագիրն ապահովված է պայմանագրի և որակավորման ապահովման միջոցներով, ապա պետք է պահանջվի դրա կատարումը, այլ ոչ թե լուծվի պայմանագիրը, որի արդյունքում պետությունը չի կարող ստանալ ակնկալվող արդյունքը, սակայն փոխարենը կստանա տուգանային եկամուտներ: Այս տեսանկյունից, շահերի երկկողմանի հավասարակշռությամբ պայմանավորված, պատվիրատուի կողմից պայմանագրի լուծումը պետք է հանդիսանա ծայրահեղ կիրառվող միջոց:

Այսպիսով, գնումների հարաբերությունների առանձնահատկությունների ներքո գնումների գործընթացում պետության գործունեությունը պետք է այն աստիճան կանոնակարգված լինի, որպեսզի պետական միջոցներն արդյունավետ օգտագործվեն¹⁶, խիստ զգուշավոր կերպով, և բացառվեն անհարկի կորուստները¹⁷: Դրան զուգահեռ, պետությունը չպետք է իր իրավական մեխանիզմների գործադրմամբ մասնավոր կողմին հասցնի այն աստիճան վատ ֆինանսական դրության, որը կարող է ընդհուպ ճակատագրական դառնալ մասնակցի համար, նրա գոյության տեսանկյունից¹⁸: Հետևաբար, այս առումով կարող է օգտակար լինել նաև գնումների գործընթացի շրջանակներում վեճ քննող դատարանին վերապահել «մասնավոր որոշում» կայացնելու իրավասությամբ: Այդ երևույթն ամենևին խորթ չէ դրական իրավունքին

¹⁶ Գնման առարկայի ձեռքբերման գործընթացի արդյունավետության վերաբերյալ մանրամասն տես հետևյալ գիտական հոդվածը. Saeed Siyal, Chunlin Xin, Public Procurement, In: Farazmand, A. (eds) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance, October 2019, Springer, Cham. https://www.researchgate.net/publication/341250833_Public_Procurement
https://link.springer.com/rwe/10.1007/978-3-319-31816-5_344-1

¹⁷ Պետական գնումներով պետության առջև դրված նպատակներին հասնելու, գնման պայմանագրերն արդյունավետ օգտագործելու, կառավարելու, ինչպես նաև գնումների ռազմավարական ասպեկտների վերաբերյալ մանրամասն տես. Abby Semple, Practical guide to public procurement paper, Oxford University Press, March 2015, 308 pages:

¹⁸ Պետական գնումների գործընթացի վրա տեղի ունեցող ազդեցությունների վերաբերյալ մանրամասն տես հետևյալ գիտական հոդվածը. Oishee Kundu, Elvira Uyerra, Raquel Ortega-Argiles, Mayra M Tirado, Tasos Kitsos, Pei-Yu Yuan, Impacts of policy-driven public procurement: a methodological review, Oxford University Press, Science and Public Policy, Volume 52, Issue 1, February 2025, pages 50–64:

(գործող օրենսդրությանը): Օրինակ, այն կարելի է հանդիպել ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 128-րդ հոդվածում¹⁹: Նման կարգավորման սահմանմամբ դատարանն իրավունք կունենա հնարավոր չարաշահումներ (պետական կամ մասնավոր կողմի թույլ տված) արձանագրելիս այդ մասին կայացնել մասնավոր որոշում, և այդ հարցի քննությունն ուղղել պետական համապատասխան իրավասու մարմնին: Նման հնարավորությունը կնպաստի, որպեսզի պետական գնման գործընթացը կազմակերպվի ու իրականացվի առավել պատասխանատու ձևով:

Եզրակացություն

1. Ժամանակակից պայմաններում պետական գնման հարաբերությունների օրեցօր զարգացումը վկայում է դրանց բացառիկ արդիականության մասին և պահանջում գործող իրավական կարգավորումների պարբերաբար մշակում ու կատարելագործում:

2. Գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող մասնակիցների ցուցակում մասնակցին ներառելու փաստի ուժով նրա հետ փոխկապակցված անձանց նկատմամբ մասնակցության սահմանափակման տեսքով պատասխանատվություն կիրառելը իրավաչափ չէ:

2.1. Առաջարկվում է նման իրավակարգավորումը մեղմացնել, օրինակ՝ մասնակցի հետ համեմատ սահմանել նման ցուցակում գտնվելու ավելի կրճատ ժամկետ:

2.2. Առաջարկվում է գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող մասնակիցների ցուցակում և մասնակցի, և նրա հետ փոխկապակցված անձի գտնվելու ժամանակահատվածում որոշակի նվազագույն ժամկետի լրանալու փաստի ուժով ստեղծել հնարավորություն ֆիքսված չափի տուգանք վճարելու և այդ հիմքով նշված ցուցակից դուրս գալու համար:

3. Թեև պետական գնումների ոլորտը որդեգրել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված ապահովման միջոցներից տարբերվող՝ իրեն ներհատուկ ապահովման միջոցներ, այդուհանդերձ, պետական գնումներով կիրառվող ապահովման միջոցների և քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցների գործառնական նշանակությունն ըստ էության նույննախում է՝ արտահայտվելով ստանձնած պարտավորությունների պատշաճ կատարման ապահովման մեջ:

3.1. Գործնականում մասնակցի կողմից թույլ տրված խախտման արդյունքում պատվիրատուն իր կրած վնասների և հաշվարկվող տուժանքի գումարների գծով պահանջը փաստացի չի բավարարում ապահովման միջոցների հաշվին, այլ դրանք պահանջում է ապահովումներից գատ, իսկ ապահովման միջոցները գանձում է որպես տուգանք, այն դեպքում, երբ ապահովումները հենց խախտման հետևանքները վերացնելուն ուղղված միջոց են հանդիսանում:

3.2. Առաջարկվում է սահմանել իրավակարգավորում, ըստ որի՝ պատվիրատուի կրած

¹⁹ Նշված հոդվածի համաձայն՝ եթե գործի քննության ընթացքում վարչական դատարանը պարզում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը թույլ է տվել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների կոպիտ կամ պարբերական խախտումներ, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրության կամ օրենքի այլ էական խախտումներ, ապա վարչական դատարանը վճռի հետ միաժամանակ կայացնում է մասնավոր որոշում, որով պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի համապատասխան պաշտոնատար անձի, իսկ անհրաժեշտության դեպքում վերադասի ուշադրությունն է հրավիրում դատական քննության ժամանակ ի հայտ եկած այն էական խախտումների վրա, որոնք թույլ են տրվել վարչական գործով մինչդատական վարույթի ընթացքում: Նման որոշում կարող է կայացվել նաև լիցենզավորված և արտոնագրված սուբյեկտների նկատմամբ, եթե կոնկրետ գործով առկա ապացույցները տվել են վերջիններս: ... Մասնավոր որոշումն ուղարկվում է խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձի վերադասին (լիցենզավորող, արտոնագրող մարմնին), իսկ դա չլինելու դեպքում՝ խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձին, որը պարտավոր է որոշումը ստանալուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում, քննարկել այն:

վսասները և հաշվարկվող տույժերը հատուցվեն մասնակցի տրամադրած ապահովման միջոցների հաշվին, ինչից հետո ավել մնացած միջոցները վերադարձվեն դրանք ներկայացնողին, իսկ ապահովման միջոցներով չծածկված մասով պատվիրատուի պահանջները նոր միայն բավարարվեն մասնակցին վճարման առանձին պահանջ ներկայացնելով:

3.3. Առաջարկվում է մասնակցին ազատել ապահովման միջոցները վճարելու պարտավորությունից, եթե պատվիրատուն մասնակցից չի պահանջել պարտավորության կատարում: Այս տեսանկյունից պատվիրատուի կողմից պետական գնման պայմանագրի լուծումը պետք է հանդիսանա ծայրահեղ կիրառվող միջոց:

4. Պետական գնումների գործընթացի շրջանակներում վեճ քննող դատարանին առաջարկվում է վերապահել «մասնավոր որոշում» կայացնելու իրավասություն, որով դատարանը ձեռք կբերի իրավունք հնարավոր չարաշահումների (պետական կամ մասնավոր կողմի թույլ տված) վերաբերյալ կասկածներ ունենալու պարագայում այդ հարցի քննությունն ուղղել պետական համապատասխան իրավասու մարմնին:

Ամփոփագիր: Գիտական հետազոտությունը նվիրված է պետական գնումներին: Հոդվածում ամենից առաջ բացահայտվում է թեմայի արդիականությունը, որից հետո ներկայացվում են գնումների գործընթացի հիմքում դրված սկզբունքները և այդ գործընթացով հետապնդվող գերնպատակը: Նկարագրվում են այն հնարավոր չարաշահումները, որոնք կարող են տեղի ունենալ գնման գործընթացներում: Առանձին անդրադարձ է կատարվում պետական կողմի պատվիրակված լիազորություններին և կիրառվող պատասխանատվության միջոցների համաչափությանը: Նշվածի շրջանակներում առավել մանրամասն քննարկվում են գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող մասնակիցների ցուցակում մասնակցին և նրա հետ փոխկապակցված անձին ներառելու դրվագների հետ կապված առանձնահատկությունները: Բացի դա, հոդվածում առանձին բացատրվում է ապահովման միջոցների էությունը, և վերլուծություն է արվում դրանց ճիշտ գործարկման հարցի շուրջ: Քննարկվում է պատվիրատուի կրած վսասների և վերջինիս օգտին հաշվարկվող տույժերի գանձման համաչափությունը, մասնակցից ստացված ապահովման միջոցների առկայության պայմաններում: Արդյունքում հիմնավորվում է հետևությունն առ այն, որ պատվիրատուի կրած վսասները և հաշվարկվող տույժերը պետք է հատուցվեն հենց մասնակցի տրամադրած ապահովման միջոցների հաշվին, ինչից հետո ավել մնացած միջոցները պետք է վերադարձվեն դրանք ներկայացնողին: Հոդվածով նաև առաջարկվում է ներպետական օրենսդրության գնումների ոլորտ ներմուծել դատարանի կողմից «մասնավոր որոշում» կայացնելու իրավասություն սահմանող նորմ, որով դատարանը իրավունք ձեռք կբերի հնարավոր չարաշահումներ արձանագրելիս այդ հարցի քննությունն ուղղել պետական իրավասու մարմնին:

Annotation. The scientific research is dedicated to public procurement. The article first of all reveals the relevance of the topic, after which the principles underlying the procurement process and the ultimate goal pursued by that process are presented. The possible abuses that may occur in procurement processes are described. Separate attention is paid to the delegated powers of the state and the proportionality of liability measures, that are being applied. Within the framework of the above, the peculiarities of the episodes related to the inclusion of a participant and an interconnected person in the list of participants not entitled to participate in the procurement process are discussed in more detail. Furthermore, the essence of the means of ensuring is explained separately in the article, and an analysis is made of their proper application. The proportionality of the collection of damages incurred by the state and the penalties assessed in favor of the latter is discussed in the presence of means of ensuring received from the participant. As a result, the conclusion is substantiated that the damages incurred by the state and the penalties assessed should be compensated by the means of ensuring provided by the participant, after which the remaining means should be returned to the party who provided them. It is also proposed in the

article to introduce a norm into the sphere of procurement in domestic legislation establishing the jurisdiction of the court to make a “private decision”, according to which the court will acquire the right to refer the case to the competent state body for investigation when registering possible abuses.

Аннотация. Научное исследование посвящено государственным закупкам. В статье, прежде всего, является актуальность темы, затем представляются принципы, лежащие в основе процесса закупок, и преследуемая этим процессом наивысшая цель. Описываются те возможные злоупотребления, которые могут иметь место в процессе закупок. Отдельное внимание уделяется делегированным полномочиям государственной стороны и соразмерности применяемых мер ответственности. В рамках вышеизложенного наиболее подробно обсуждаются особенности, связанные с эпизодами включения участника и взаимосвязанного с ним лица в список участников, не имеющих права участвовать в процессе закупок. Кроме того, в статье отдельно разъясняется сущность мер обеспечения, проводится анализ вопроса их правильного применения. Обсуждается соразмерность взыскания убытков, понесенных заказчиком, и рассчитанных в пользу последнего штрафов, при наличии мер обеспечения, полученных от участника. В результате обосновывается вывод о том, что убытки, понесенные заказчиком, и рассчитанные штрафы должны быть компенсированы за счет мер обеспечения, предоставленных участником, после чего оставшиеся средства должны быть возвращены лицу, их предоставившему. В статье также предлагается ввести в национальное законодательство в сфере государственных закупок норму, устанавливающую юрисдикцию суда по принятию «частного решения», в соответствии с которым суд при регистрации возможных злоупотреблений приобретет право передавать дело в компетентный государственный орган.

Բանալի բառեր - պեղական գնում, պեղական պայմանագիր, տնտեսական մրցակցություն, պեղական բյուջե, ասիառովման միջոցներ, որակավորում, համաչափ պարասիանավորություն, սև ցուցակ, խախտում, չարաշահում:

Keywords: public procurement, public contract, economic competition, state budget, means of ensuring, qualification, equal responsibility, blacklist, breach, abuse.

Ключевые слова: государственные закупки, государственный контракт, экономическая конкуренция, государственный бюджет, способы обеспечения, квалификация, равномерная ответственность, черный список, нарушение, злоупотребление.

Օգնագործված գրականության ցանկ

1. Erica Bosio, Simeon Djankov, Edward Glaeser, and Andrei Shleifer, Public Procurement in Law and Practice, American Economic Review journal, 2022, 112(4).
2. Christopher Bovis, The Law of EU Public Procurement, second edition, Oxford University Press, 2015.
3. Mehmet A. Demircioglu, Roberto Vivona, Positioning public procurement as a procedural tool for innovation: an empirical study, Oxford Academic, Oxford University Press, Policy and Society, Volume 40, Issue 3, September 2021.
4. Маркелов Кирилл Борисович, Государственные и муниципальные закупки как институт бюджетного права, диссертация, М. 2012.
5. «КОМИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ ПО ПРАВУ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ, Типовой закон ЮНСИТРАЛ о публичных закупках, Нью-Йорк, 2014.
6. Saeed Siyal, Chunlin Xin, Public Procurement, In: Farazmand, A. (eds) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance, October 2019, Springer, Cham.

7. Abby Semple, Practical guide to public procurement paper, Oxford University Press, March 2015.

8. Oishee Kundu, Elvira Uyarra, Raquel Ortega-Argiles, Mayra M Tirado, Tasos Kitsos, Pei-Yu Yuan, Impacts of policy-driven public procurement: a methodological review, Oxford University Press, Science and Public Policy, Volume 52, Issue 1, February 2025.

Հակոբյան Ա. - Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Երևանի «Հայբուսակ» համալսարանի իրավագիտության և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի դասախոս, ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի դատավորի օգնական, էլիաստ՝ annahakobyan200@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 09.01.2026 թ., տրվել է գրախոսության 09.01.2026 թ., երաշխավորվել է ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի դատավոր, Հայաստանում Ֆրանսիական համալսարանի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Կ. Համբարձումյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 08.04.2026 թ.: